

Особливості художнього моделювання жіночих образів у малій прозі Любові Яновської

Інна Приймак,

кандидат філологічних наук

Хмельницький національний університет

У статті на прикладі творів малої прози Любові Яновської, зокрема оповідань, головними героями яких є жінки, досліджується особливість творчого методу письменниці, простежується еволюційний шлях літературного розвитку: від побутописання й народництва, характерних для письменників "старої" школи, до поглибленого психологізму в стилі "нової" школи.

Творчість Любові Яновської розглядається в контексті ідейно-тематичних пошуків літературного процесу кінця XIX — початку XX ст.

Ключові слова: жіночі характери, психологічне зображення, конфлікти, трагізм.

Доба помежів'я XIX—XX ст. в національній літературі відзначається активізацією різноманітних рухів, появою нових постатей, зародженням нових тем та мотивів. Вагомий вплив на модернізацію літературного процесу цього часу мав емансипаційний рух, який спричинив не лише появу численної плеяди письменниць, а й сфокусував погляди і думки на вирішенні жіночого питання. Творчість стає для жінок не лише естетичною потребою, але й намаганням подолати маргінальне становище в патріархальному світі, самореалізуватися, заявити про власні потреби та запропонувати свій погляд на вирішення нагальних потреб. Тому вагомим є осмислення епохи fin de siècle з гендерної перспективи, яка передбачає повернення до соціокультурного канону цілої когорти письменниць: Грицька Григоренка, Дніпрові Чайки, Уляни Кравченко, Н. Кибальчич, Л. Яновської, Є. Ярошинської та ін., творчий набуток яких становить значну частину національного письменства. У часи оновлення мистецтва слова та його розвою на засадах модернізму жінки зчаста привносили ковток свіжого повітря, ставали тією рушійною силою, яка спрямовувала національний літературний процес на європейський простір. Тому цілком справедливим є твердження С. Павличко, що: "в українській літературі першими модерністами були жінки" [7; 87]. Щоправда, імена ластівок українського модернізму в історії української літератури рідко згадувались, причиною цього був усталений у суспільстві статус жінки-берегині домашнього вогнища. Тривалий час у національній літературі простежується домінування представників "сильної статі", з-під пера яких вимальовувалися жіночі образи, у яких не завжди повно відображені особливості психології жінки, повноцінно розкритий її внутрішній світ. Поява на небосхилі української літератури значної кількості талановитих мисткинь слова дозволила відобразити у канві художнього твору складний і суперечливий жіночий світ. Таке оновлення не лишилось осторонь влучного ока тогочасної критики, зокрема М. Сріблянський відзначає, що "письменниці більше дбають про людину, ведуть достойну боротьбу за її визволення... і виявляють більше волі, таланту, ніж чоловіки, між котрими відсоток бездарностей страшенно великий, тоді як між жінками-письменницями дуже малий. Очевидно, що з жінок в письменство йдуть покликани" [9; 180].

Творчість стає для письменниць не лише способом самореалізації і пізнання світу, але й шляхом подолання маргінального місця в патріархальному просторі. В. Погребенник відзначає слухність аналітичного узагальнення діаспорного літературознавця Романа Олійника-Рахман-

ного з того приводу, що "в українській літературі XIX — початку XX ст. більш активними й живими у порівнянні з чоловічими є персонажі-жінки" [8; 111]. Образи жінок, представлені у жіночій прозі періоду fin de siècle, наділені рисами автобіографізму, надзвичайно чітко виписані, з особливою тонкістю передано їхнє внутрішнє ество. У нашому дослідженні ми предметно зупинимось на особливостях художнього моделювання жіночих образів у белетристиці Любові Яновської.

У малій прозі письменниця торкалася розв'язання жіночих проблем, представила цілу галерею жіночих портретів, діапазон яких є надзвичайно широким — від селянки, міщанки до представниць вищого світу. Справедливою є думка, що у значній частині персонажів оповідань Л. Яновської помітні риси автобіографізму. Її героїні, як і сама письменниця, прагнуть вирватися з-під домашнього ярма, сповна реалізувати Богом даний талант, самоствердитися у житті.

Л. Яновську цікавлять жіночі проблеми, які вона ставить і розв'язує в аспекті суто психологічному. Звідси величезна увага письменниці до створення людських характерів, психологічних і соціальних типів, гострих сутичок і боротьби.

Уже з першого оповідання "**Злодійка Оксана**" (1897) простежується увага письменниці до внутрішнього світу людини. Центральне місце тут відводиться не колективному образу селянської маси, а окремій особистості, її змінній психології, душевним порухам і почуттям.

Головна героїня твору, негарна Оксана, збездієннена сільським красенем Олексієм, стає покриткою. Однак Л. Яновська не зосереджується на дослідженні соціальної природи явища "покритства", бо трагедія дівчини не в тому, що вона поза шлюбом народила дитину, а в тому, що люди втоптали у бруд її материнське щастя, зневажили її людську гідність, знеславили тавром злодійки. Засліплена материнськими почуттями, Оксана без дозволу взяла в багатій родині, де годувала дитину, одяг для свого сина. Присутні на святі гості осудили вчинок Оксани, назвали її злодійкою. Лише один учитель намагався заступитися за неї: "За ганчірки, що коштують карбованця, ви хочете посадити її до острогу? Хочете впихнути її в школу розпущу, щоб увійшла туди нерозумною дитиною, а повернулася назад справжньою злодійкою?... Бога бійтесь!" [11; 47]. Але обурені вчинком наймички гості не прислухалися до слів учителя, і врешті-решт Оксана потрапила до в'язниці.

Так традиційна для української літератури XIX ст. тема покритки переведена в площину драматичного конфлікту

людини і її соціального оточення. Авторку цікавить психологія душі жінки-матері, яка страждає від несправедливих звинувачень: "Якби я вкрала, хай Бог милує, абощо, а то я взяла на гостинець. Я б їм і заплатила, чи відробила, якби звеліли..." [11; 45]. Така емпатійна увага письменниці до відтворення пристрастей, емоцій, найтонших порухів душі героїні є спробою показати їх у душі сповідальної прози, коли "внутрішній світ героя вперше представлено цілісно, іманентно, в процесі саморуку й саморозвитку — як "історія душі" [5; 118]. Надалі Л. Яновська "відточувала інструментарій" поглибленого психологізму.

В оповіданні "**Смерть Макарихи**" авторка зуміла розширити тематичні межі сповідальної прози, досягти щемкої ліро-трагедійності. У центрі твору проста селянка, смертельно хвора Тетяна. Усвідомлюючи близький фінал, вона інтроспективно відновлює в пам'яті події свого життя. Л. Яновська демонструє добре знання "ройового" й індивідуального буття селян, що виявляється, зокрема, у детальних описах їхнього побуту. Зі смертю Тетяни руйнується весь такий-сякий добробут бідної селянської родини. Матеріальний стан її екстрапольовано в смутну думу чоловіка: "Де грошей здобути тепер для похорону жінки? За п'ятнадцять років невстанної праці вони встигли тільки збудувати оселю, про життя, про смерть не мали часу дбати" [11; 51].

Письменниця значну частину життя провела на селі, тому добре знала сільські побутові й соціальні взаємини, звичаї і вірування селян. Реалістка понад усе, вона далека від ідеалізації своїх героїв, яким не до сентиментів навіть у хвилини довічного розставання. Слова Макара "оце горе мені з тобою ... Коли б хоч знаття, чи житимеш, чи помреш, а то ... хто цього зна ... Тільки клопіт з тобою!" [11; 51], — видаються нам чинічними до бруталності. Але розкриття саме під таким кутом зору цієї трагічної ситуації засвідчує появу натуралістичної тенденції у її творчості.

Філософська першооснова оповідання "Смерть Макарихи" зводиться до проблеми обов'язку живих перед мертвими. За життя Макар і Тетяна змушені були думати про те, як заробити на хліб насущний, ліриці і ніжності у їхніх стосунках не було місця (просто за таких важких умов існування про вияв почуттів не йшлося). Але Л. Яновська, маючи хвилини прощання з дружиною, показує, як її смерть спонукала Макара до глибокої задуми над сенсом життя, експлікованої в ліризованих формулах останнього "прощай" та відкриття в міжособистісних стосунках: "Прости мене, Тетяно!...Тільки *тепер* (курсив наш. — *Л. П.*), у ці останні хвилини життя її, серце його боляче забилося, тільки тепер цілком зрозумів він, яке горе спіткало його.....Єдина близька йому на всьому просторі світі людина йде від нього, і ніхто нічим уже не замістить того серця, що билось, боліло, раділо на протязі трохі двадцяти років спільно з його власним серцем. — Прости мене, Тетяно!" [11; 71]. Почуття і переживання героя передано через авторське психологічне зображення. Звернення до такого прийому інтровертного психологізму допомагає нараторові виразити стан персонажа у складній ситуації, коли герой перебуває у стані пригнічення і неспроможний пояснити сам собі, що з ним відбувається. У цьому простому селянині, який зазвичай більше переймався господарськими справами, ніж долею дружини, під тягарем горя прокидається трансцендентний філософ, заглиблений у роздуми над вимірами вартості людського життя.

Оповідання починається пейзажною замальовкою, яка є своєрідним настроєвим камертоном: ліризований опис зими, коли "все зрівнялося під білою наміткою", і лише "чорні могили" височіють на тлі незайманих снігів. Домінують у цій пейзажній експозиції зорові образи. Графіка чорно-білих кольорів слугує настроєвим акордом до порушеної в оповіданні проблеми смерті і життя. Ці кольори виступають тут у символічному значенні, особливо білий, що домінує в описі, — це уособлення фатального закінчення життя. Елегійна настроєвість літньої та осінньої пори у "неустанній праці" промайнула, як і в минулому залишилися для Тетяни роки її життя, які вона провела у

важкій праці. Цей експозиційний психологічний пейзаж, що своїми витоками сягає ще фольклорної поетики, містить психологічний паралелізм із символічним підтекстом (чорне і біле, зима і літо).

Традиційно трагізм смерті у творчості українських митців слова XIX ст. "заслонюється враженнями і почуттями іншого цілком змісту" [2; 25]. Здебільшого письменники акцентували увагу на непомірні тяжких умовах життя і праці, що зумовили передчасний кінець, залишаючи осторонь переживання, які виникають при спогляданні смерті. Подієвість і реалізм оповідання Л. Яновської, соціальний характер конфлікту є даниною традиційній літературі. Втім, уже в цьому творі помітна увага письменниці до відтворення глибинної психології персонажів. Цю особливість оповідання спостеріг І. Денисюк, зазначивши, що це "показ психології смерті в умовах ідіотизму сільського життя" [3; 203]. Попри соціальне спрямування твору, у ньому домінує екзистенційна тема життя і смерті. Синтезуючи, на прикладі однієї родини письменниця втілила трагедію соціальних аутсайдерів — українських селян, яким навіть смерть не приносить полегшення: "Уміла Тетяна працювати, та не зуміла помирати" [11; 70], згідно з прикінцевим епітафієм словом авторки. Катастрофічність оповідання детермінована міфологічно жаскою данністю: те, що смерть перемагає, задекларовано вже у назві оповідання¹.

Вона не позбавила в цю тяжку хвилину залишеного у живих протагоніста усвідомлення: Макар добре розуміє, що, поховавши дружину, йому вже не стати справжнім господарем, і лиха сирітська доля чекає на їхніх дітей. Авторка вводить у художнє полотно промовисту деталь: коли після смерті дружини сусіди вже сватають Макара, муха (що в народних повір'ях є уособленням душі померлого) заплакала, припала до голівки сина і покинула оселю. Трагізм ситуації посилюється гіперболою — заплакала "на всю хату".

Ситуації й образи, створені у багатьох оповіданнях Л. Яновської, близькі до екзистенційних. Це страждання, горе, самота, біль, відчай, відчуження. Втім, майстерно зображуючи людські страждання, письменниця не культивувала настроїв безвиході, приреченості. І хоч багато сучасників дорікали їй за надмірне згущування фарб, не можна сказати, що від творів Л. Яновської віє песимізмом. Має рацію С. Єфремов, зауважуючи, що "її песимізм — це не той руйнацький песимізм, що до мертвоти веде й квієтизму, з цим не мириться жива, активна вдача самої письменниці, яка усіма творами кличе до вічного шукання, кличе рватись "до світла", "до сонця, до води", "робити неспокій", "битись об зачинені вікна" [4; 549].

Рисами психологічного реалізму збагачене оповідання "**Горе**", в основі якого — традиційний побутовий конфлікт. Але подає його авторка з позиції "нового" письма. Відштовхуючись від побутових описів, від фактописання, вона піднімається до ширших філософських узагальнень. У "Горі" через виняткову межову ситуацію (трагічна смерть єдиної доньки) оприявнюється внутрішній світ героїні. Цей твір можна класифікувати як "новелу акції". За визначенням І. Денисюка, "у творах цього типу особливо різко проявляється момент, в якому неодмінно щось діється" [3; 114]. Драматичний конфлікт між героєм й "антигероєм" (батьками Катрі та її свекрухою) у Л. Яновської закінчується гострим пуантом.

Новітнім є характер конфлікту твору — етично-моральний, психологічний, він надав випробовуванню героїні високого трагедійного звучання, глибшого філософсько-психологічного смислу, ніж просто побутова життєва історія. Крізь зовнішній реалізм, подієвість оповідання у центрі письменницької уваги постає процес розуміння й осмислення героїнею свого шляху до Бога. Її втративши єдину доньку, довго не може знайти собі

¹ Така промовистість, екзистенційна наповненість заголовків ("Смерть Макарихи", "Горе", "Труна"), характерна для оповідань Л. Яновської, свідчить про інтенсифікацію в її епіці "поетики заголовкового комплексу" (М. Челецька).

місця. Лише щирі слова молитви, "яких вона раніше нікому не казала", повертають її до життя.

Незважаючи на певний побутовізм твору, авторка, відстежуючи переживання Івги, передає внутрішній стан жінки, яка знаходить спокій на могилі доньки: там її огорнула велика гармонійна симфонія — небуття. "І в душі Івги пролунав перший акорд тієї гармонії... Тиша! Та велика тиша, як павза, витримана цілим легіоном музикантів серед бурної симфонії, по одному знаку майстра... І весь одчай матері, увесь протест її слабого розуму і наболілої душі, — все потонуло, розплилося в тій величній тиші" [11; 295]. Образ спокую співвідноситься з гармонізуванням душевного ладу, протиставляється розбурханим пристрастям. Тиша у цьому творі є нумінною, коли на основі глибокого емоційного потрясіння виникають зміни у свідомості. Л. Горболіс, розглядаючи тему художнього осмислення ідеї Бога, процесу розуміння і пізнання норм народно-релігійної моралі, зазначає, що в "Горі" "порушено філософську проблему погодження віри й розуму" [1; 81]. В оповіданні ідея Бога виступає на свідомому рівні (батьки Катерини є віруючими людьми, у молитвах просять для доньки "царства небесного") і підсвідомому (мати відчула велич тиші у царстві мертвих і збагнула, що земне життя з його буденними клопотами і негараздами є лише прелюдією до Вічності). Тиша, яка гармонізувала почуття Івги, заспокоїла її зболене серце, — це своєрідна метафізична межа між світом живих і мертвих. Зображуючи життя селян, Л. Яновська не тільки порушує питання соціальної справедливості, а й розглядає його "крізь призму чуття і серця" (Франко).

Низка творів, особливо ті, де зображується життя інтелігенції, засвідчує поглиблення психологізму та драматизації нарації, прагнення до її стислості й ліричності, об'єктивізації, відбиває настанову на відтворення особливої організації духовного світу героя. Письменниця моделює складні стани людської душі: страх, переживання, невідповідність внутрішнього мікросвіту зовнішнім обставинам. У творах початку ХХ ст., на думку Н. Шумило, "дедалі більшої ваги набирав провідний мотив її творчості — дисгармонія у взаєминах людини з людиною, із світом, із самим собою" [10; 17].

У своїй творчості Л. Яновська художньо реалізує ту концепцію, яку пропагували Н. Кобринська, О. Кобилянська, С. Васильченко: перш ніж стати матір'ю, жінка мусить реалізувати себе як особистість, дорости до щастя творення. Трагедію своєї героїні ("Два дні з життя") — самобутньої, талановитої художниці — Л. Яновська простежує крізь призму родинного непорозуміння, конфліктів, агресивних утисків із боку чоловіка, що переросли у домашній деспотизм. Ганна Михайлівна згоріла на власнім вогні, коли чоловік зробив усе можливе, щоб зруйнувати її мрію стати художницею. Як зневажливо він кидає їй у вічі: "Тепер, намалювавши десяток корявих верб, два десятки заїдених куців та п'ятсот тисяч очеретин, ви вважаєте себе талантом?" [11; 221].

Оповідання досить вдало виважене у психологічному плані. З розмов подружжя можна зрозуміти, що рішення дружини їхати на навчання до Петербурга не було спонтанним, а ретельно обдуманим, виваженим: "Я все обміркувала, все порахувала, бачу, що моє бажання поїхати в академію нікому, нічого на перешкоді не стане, і через те вважаю, що маю право виконати обов'язки і до себе, коли вони мучать мене, гнітять, не дають спокою" [11; 222]. Вдалим є композиційне вирішення теми. Зовнішня архітектоніка, екскурсивна хронологічність (відстань між описаними у них подіями — десять років) посприяли повній реалізації художнього задуму авторки. Письменниця не деталізує, як саме прожила її героїня ці роки, але, зображуючи її важковорою, на смертному одрі, дає зрозуміти, що у житті Ганни Михайлівни було мало світлих, радісних днів. Коли у першій частині оповідання талановита жінка плакає надії на реалізацію своїх здібностей, її душа пломеніє бажанням вчитися, то у другій частині пока-

зано повний крах цих сподівань. Драматизм ситуації Л. Яновська підкреслила полярністю, контрастністю характерів головних героїв — ніжна, прониклива дружина підпорядкована черствості й брутальності, цинізовмі чоловіка, який своїм вчинком фактично зумовлює трагічний кінець. "Душогуб! Загубив життя, вимотав усю душу, десять років бавився миршавим тілом і навіть не пам'ятає, коли ніж у серце вгородив" [11; 229]. У фіналі письменниця підкреслює те, що Микола Петрович не розуміє, що саме він є причиною такого стану дружини.

Л. Яновська зображує жінку, яка свій талант кладе на вівтар подружнього життя. Як і Олена Ляуфлер — героїня повісті О. Кобилянської "Людина", і Ксаня з оповідання С. Черкасенка "Марта і Марія", Ганна Михайлівна йде на свідому жертву. Проблема самовизначення талановитої особистості, її права на самореалізацію, а жінки особливо, у патріархальному і колоніальному суспільстві неодноразово ставала предметом художнього дослідження української епіки, і це було притаманне не тільки літературі початку ХХ ст., а й залишається актуальним і нині.

Винятковість творчої особистості, її харизматичність, протиставлення митця і соціуму — мотиви, характерні для європейської літературної традиції, яка на межі ХІХ—ХХ століть трансформується у модерністські напрями. Особливе місце у творчості українських письменників доби fin de siecle посідає образ митця. Це пояснюється тим, що саме він дає можливість авторові зануритись у найтонші перипетії людської душі, сповна реалізувати оригінальне бачення світу і людини. У творах М. Коцюбинського ("Цвіт яєлані", "Intermezzo"), О. Кобилянської ("Valse melancolique"), Б. Лепкого ("Рута-м'ята") та ін. створена ціла галерея новаторських характерів героїв-митців.

Проблема художника і його місця у суспільстві самобутньо втілена в оповіданні Л. Яновської "Свято". Героїня твору — відома і визнана поетеса — у день двадцятиріччя своєї літературної діяльності задумується над сенсом життя і творчості, її роздуми пронизують сумніви: "Слава! Чи дала дійсно та слава хоч крихітку щастя? Чи зароблена справді нею та слава? Чи є справді слава — та безцінна подяка, що несе серце серцю на знак співчуття?" [11; 252]. Ідейне спрямування твору полягає у неможливості головної героїні гармонізувати своє життя і покликання поетеси. Центральне місце в оповіданні посідає проблема ілюзорності, марноти слави, яку Л. Яновська розглядає у бінарних відношеннях: слава/щастя, слава/самотність, слава/особисте життя. Конфлікт твору суто особистісний, тут немає яскраво вираженої зовнішньої дії. Натомість домінують почуття, переживання, душевний дисонанс передано внутрішніми монологами героїні. Її трагедія у тому, що ніхто вже не вбачає у ній звичайну жінку, яка прагне простого людського щастя. Письменниця показує невідповідність зовнішнього блискучого й забезпеченого оточення і внутрішнього стану поетеси. Думки про самотність не вперше тривожать, пригнічують її, але навіть рідні люди — чоловік і донька — не хочуть помічати душевного неспокою героїні. Взагалі, серед численних прихильників, які прийшли вшанувати поетесу, лише один зовні непримітний чоловік опиняється поруч із жінкою ("плече з плечем"), коли вона вперше бачить за вікном другого поверху скаліченого, облутаного сірою ниткою горобця. І коли ніхто не розуміє щирих поривань героїні визволити пташку, цей чоловік "з голубими очима" зникає. Як сплутане тільки горобчика, так і душа поетеси опиняється в полоні зобов'язань перед спільнотою людей, яким насправді байдужі справжні її почуття. Тому й вона замикається в собі, не бажає брати участі у святі, навіть не знаходить слів, щоб подякувати за привітання. І лише коли отримує від невідомого білу глиняну вазку "міцно обв'язану сірою ниткою" і розплутує нитку, у ній прокидається справжня мисткиня, враз знаходяться потрібні слова, а очі "вогнем пройнялися". Критика початку ХХ ст. вбачала у символічному розв'язанні конфлікту художню не викінченість. Так, І. Личко писав:

"Мусимо, отже, признати, що ефектна тема зовсім не ефектно виконана... У автора не вистачило сили наповнити широко zakresлені межі символічного образу, відповідним сьому образу зерном-змістом" [6; 627]. Але, на нашу думку, Л. Яновська, зображуючи конфлікт між жіночим прагненням до щастя і мистецьким призначенням талановитої особистості, зуміла відтворити складний внутрішній світ героїні "Свята". Образ сірої нитки — це символ пут буденності, непорозуміння, які весь час зв'язують мисткиню. І те, що їй вдається їх розв'язати, віднайти в собі сили повірити у власне призначення, є перемогою головної героїні над самою собою.

В оповіданнях Л. Яновська реалізує ідейне переконання прози кінця XIX — початку XX ст., згідно з яким людина не може жити в облудному середовищі, без свободи. Цей мотив співзвучний провідним тенденціям української прози кінця XIX — початку XX ст. Її героїні не є емансипованими жінками у власному розумінні цього слова, проте вони роблять перший крок до особистісної та статевої емансипації. Помітним і вагомим є авторське ставлення до цих жінок. Письменниця плаче над безталанною долею Тетяни ("Смерть Макарихи"), співчуває Оксані ("Злодійка Оксана"), поринає у глибинний внутрішній світ талановитих, непересічних жінок ("Два дні з життя", "Свято").

Инна Приймак. Особенности художественного моделирования женских образов в малой прозе Любови Яновской

В статье на примере произведений малой прозы Любови Яновской, в частности рассказов, главными героями которых являются женщины, исследуется особенность творческого метода писательницы, прослеживается эволюционный путь литературного развития: от бытописания и народничества, характерных для писателей "старой" школы, до углубленного психологизма в стиле "новой" школы.

Творчество Любови Яновской рассматривается в контексте идейно-тематических поисков литературного процесса конца XIX вв.

Ключевые слова: женские характеры, психологизм изображения, конфликты, трагизм.

Inna Priymak. Features of artistic design of womanish appearances are in small prose of Lubov Yanovskoy

In the article on the example of works of small prose of Lubov Yanovskoy, in particular stories the protagonists of which are women, the feature of creative method of authoress is probed, the evolutionary way of literary development is traced: from pobutopisannya and populism, characteristic for the writers of "old" school to deep psikhologizmu in style of "new" school.

Creation of Lubov Yanovskoy is examined in a context ideological - thematic searches of literary process of end XIX- to beginning of XX.

Keywords: womanish characters, psychological image, conflicts, tragedy.

Література

1. Горболіс Л. Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX — початку XX ст. — Суми: ВАТ "Сод", 2000. — 200 с.
2. Грушевський Ол. Сучасне українське письменство в його типових представниках. Загальний погляд на українську літературу XIX ст. // ЛНВ. — 1908. — Т. 43. — Кн. 8. — С. 239—254.
3. Денисюк І. Розвиток української малої прози кінця XIX — початку XX ст. — Львів: Академічний експрес, 1999. — 278 с.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. — К.: Феміна, 1995. — 688 с.
5. Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX — початку XX ст. — К.: Зодіак, 1995. — 304 с.
6. Личко І. Критичні замітки // ЛНВ. — 1909. — Т. 45. — С. 618 — 628.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Либідь, 1999. — 447 с.
8. Погребенник В. Література у творчому набутку Романа Олійника-Рахманного. — К.: Ковчег, 2003. — 256 с.
9. Сріблянський М. Боротьба за індивідуальність (3 літературного життя р. 1911 на Україні) // Українська хата. — 1912. — № 34. — С. 170-185.
10. Шумило Н. Подолати в душі зло... // Яновська Л. Твори: В 2-х т.— К.: Дніпро, 1991. — Т. 1. — С. 5 — 28.
11. Яновська Л. Твори: В 2 т. — К.: Дніпро, 1991. — Т. 1. — 712 с.